

УДК 94 (477.84) «1950/1960»

Іван Тимків

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛ. У 1950–1960-Х РР. (НА ПРИКЛАДІ ПРОМИСЛОВОЇ СФЕРИ)

У статті проаналізовано економічні перетворення та їх вплив на населення Тернопільської обл. у 50–60-х рр. ХХ ст. Охарактеризовано вплив політичних й ідеологічних чинників на причини та особливості становлення промислової сфери краю. Визначено основні структурні напрямки промисловості, що мали місце у Тернопільській обл. в досліджуваній період.

Методологічною основою дослідження виступають принципи наукового пізнання: науковості, системності, історизму та плюралізму. Статтю виконано із використанням таких методів: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системний, структурний, логіко-аналітичний.

Економічні процеси, що мали місце на Тернопіллі у 50–60-х рр. ХХ ст., були наслідком загальнодержавної радянської політики. Будівництво промислових підприємств у містах області спричинило урбаністичні процеси, основним джерелом яких було сільське населення краю. Дослідження дозволяє зробити висновки, що основні зусилля у промисловості спрямовувалися на будівництво великих підприємств, потужності яких, зазвичай, базувалися на привезеній сировині. Місцеву сировинну базу в основному використовували малі та середні підприємства.

Ключові слова: Тернопільщина, промисловість, індустріалізація, сировинна база, трудові ресурси, ідеологія.

Актуальність вивчення особливостей становлення економічної сфери окремо взятого регіону в період найпомітніших змін є важливим елементом сучасних українських історичних досліджень. Для Тернопільщини 1950–1960-ті рр. стали початком переходу від аграрного – до промислового характеру виробництва та зростання привабливості міського способу життя.

Метою статті є аналіз економічних перетворень у промисловому комплексі Тернопільської обл. і 1950–1960-х рр.

Історіографія дослідження включає в себе праці, які лише частково стосуються досліджуваної проблеми, оскільки відображають подібні процеси у інших регіонах чи в цілому в республіці.

Джерельна база дослідження передбачала залучення архівних матеріалів та використання статистичної інформації, яка стосується демографічної ситуації регіону. Детальну інформацію, щодо динаміки репатріаційних процесів, етнічного, кількісного та статевого складу населення подано у справах Держархіву Тернопільської області та статистичних щорічних.

Тернопільська обл. в силу свого історичного розвитку завжди була одним із аграрних регіонів України. Зважаючи на події Другої світової війни та початком радянізації, потрібно констатувати факт форсованого розвитку промислового виробництва. Існуючі підприємства Тернопільської обл. і на початку 50-х рр. ХХ ст. були практично відбудовані, окрім того, наявні сировинні та трудові ресурси сприяли нарощуванню потужностей уже існуючих виробництв і будівництву нових. Водночас потрібно відзначити, що ці підприємства базувалися на місцевій сировинній базі та забезпечували роботою незначну частину робітників.

Станом на 1 грудня 1950 р. в області функціонувало лише декілька галузей промислового виробництва: вугільна – 297 робітників; лісова та паперова – 905; легка промисловість – 610; м'ясна та молочна – 646; харчова – 2514; місцева паливна – 5 [14, с. 274]. Наведені дані вкотре підтверджують аграрний характер краю та практичну відсутність промисловості.

У досліджуваній період владою задекларовано зміну напрямку розвитку економіки загалом в СРСР. Зокрема, голова Ради Міністрів СРСР Г. Маленков на п'ятій сесії Верховної Ради СРСР 8 серпня 1953 р. заявив про необхідність переходу до політики поліпшення добробуту народу, турботи про максимальне задоволення його матеріальних потреб і закликав за «2–3 роки домогтися створення у країні достатку продовольства для населення і сировини для легкої промисловості» [13, с. 184]. Проте, значна частина коштів вкладалася у важку промисловість, першочергово для потреб військового сектору і за залишковим принципом фінансувалося решта галузей.

На практиці, декларовані зрушення в промисловості були лише частково вигідні для Тернопільської обл., оскільки основу її промислового виробництва складала будівельна галузь, представлена цегельними заводами та кар'єрами, введеними в експлуатацію ще у довоєнний період. Спроба пришвидшити ріст житлобудівництва спричинила введення в експлуатацію

комбінату будівельних матеріалів у м. Тернополі в 1955 р., на якому працювало лише 17 робітників [1, арк. 11]. Проте, функціонування цього комбінату на початковому етапі не змогло забезпечити потреб галузі. Введення в дію комбінату будівельних деталей призвело до скорочення кількості робітників на цегельних заводах в містах області. Зокрема, уже на наступний рік після заснування, на комбінаті будівельних деталей м. Тернопіль працював 121 робітник [2, арк. 4]. У наступні роки відбулося нарощення виробничих потужностей комбінату. Таким чином, зміни характеру виробництва області відбувалися вкрай повільними темпами та не відповідали потребам населення. Чисельність робочої сили у регіоні все ще перевищувала можливості виробництва.

Навіть через декілька років, у 1956 р., чисельність промислових підприємств області становила 4224 [10, с. 16], з яких 66,9 % припадало на кузні, млини та інші дрібні підприємства колгоспів. Водночас потрібно відмітити, що навіть за такої ситуації промисловість Тернопільщини демонструвала зростання валової продукції. У співвідношенні з 1950 р. зростання виробництва в 1956 р. відбулося на 224 % [10, с. 16].

Помітне зростання промислового виробництва відбулося лише у кінці 50-х рр. ХХ ст. Так, у 1958 р. в Тернополі функціонувало 28 промислових підприємств і артілей, на яких працювало понад 10 тис. осіб [6, с. 92]. У наступні роки чисельність виробничого персоналу зростала внаслідок уведення в експлуатацію великих промислових підприємств та розширення виробничої бази уже існуючих. Питома вага області за кількість промислових робітників складала 6,7 % від західноукраїнських норм [8, с. 55]: це була найменша частка від усіх робітників регіону.

Відновлення роботи колишніх та введення в експлуатацію нових підприємств несло за собою збільшення чисельності населення міст області. Проте, потрібно наголосити на тому, що перша половина 1950 р. не відзначалася швидкими темпами містобудування та урбанізацією. Причиною подібних явищ була відсутність великих промислових об'єктів на теренах області, які б потребували значного числа робочих рук. Зокрема, Чортківський горілчаний завод у 1954 р. забезпечував роботою 26 осіб, а 1957 р. число його працівників скоротилось до 25 [1, арк. 11]. У швейних майстернях Тернополя, Кременеця та Чорткова в 1955 р. працювало 23 особи. Чоботарською справою у м. Чорткові того ж року офіційно займався 3 особи, у чоботарні м. Тернополя в 1955 р. працювало 2 працівники [1, арк. 13]. Аналізуючи цю інформацію, можна зробити висновок про незначний обсяг виробничих потужностей даних підприємств.

Зменшення кількості робітників відбулося і на тютюновому заводі м. Кременець з 45 у 1954 р. до 26 робітників у 1955 р. Попри функціонування низки підприємств у цій галузі, варто відмітити і те, що усі вони були засновані у період 1918–1921 рр. [1, арк. 11]., а радянській владі залишалось лише відновити їхній довоєнний виробничий потенціал.

Помітну роль в економічному житті краю розпочала відігравати поліграфічна промисловість. Як зазначає Г. Ковальчак, «Чисельність персоналу друкарень у м. Тернопіль становила у 1958 р. 70–80 осіб. Проте, це були менші за розмірами установи від аналогічних у Львові, Чернівцях та Ужгороді» [7, с. 164]. У другій половині 60-х рр. ХХ ст. Тернопільщина стала важливим центром цієї галузі. На її розвиток у 1966–1970 рр. влада, згідно з планом розвитку, мала витратити 1,3 млн крб. У 1966 р. добудовано будівлі типографій у містах Борщів, Збараж, Бучач. Окрім того, у тому ж році у м. Тернопіль відкрито склад для зберігання паперу. У цей період побудовано типографії у Козовій, Ланівцях, Гусятині та Зборові [5, арк. 3]. Зростання кількості поліграфічних підприємств, окрім створення додаткових робочих місць, перетворили Тернопільську обл. у важливого виробника поліграфічною продукції в УРСР.

Ще однією причиною перетворення області на центр поліграфії була потреба в ідеологічному контролі населення. Саме завдяки друкованому слову радянська пропагандистська машина заходила у кожну сім'ю, що давало змогу впливати на усіх її членів, у тому числі на «неблагонадійних».

Однак за рівнем промислового розвитку Тернопільщина стояла значно нижче багатьох областей УРСР. У структурі промислового виробництва, як і раніше, переважала харчова промисловість, яка у 1958 р. випускала більше 60 % валової продукції. Як зазначав В. Тесленко, «Звертає на себе увагу дуже низька питома вага машинобудування. Продукція цієї галузі, яка значною мірою впливає на темпи розвитку і технічний прогрес в інших галузях, становила лише 6,4 %» [16, с. 103]. Для Тернопільської обл., яка володіла значним трудовим потенціалом, проблема пришвидшення розвитку галузей машинобудування носила особливий характер.

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. зростання господарства відбувалося в основному за рахунок будівництва нових підприємств і реконструкції та розширення існуючих. Виникли нові галузі промисловості, яких раніше Тернопільщина не знала: машинобудівна, металообробна, газова, хімічна, енергетична. Обсяг капіталовкладень зростав з кожним роком і у 1970 р. досяг 100 млн крб. [6, с. 58].

За період 1959–1966 рр. у області побудовано і введено в дію близько 180 промислових підприємств і окремих цехів. Серед них – Козівський, Ланівецький, Борщівський і Кременецький цукрові заводи, Касперівська ГЕС, Тернопільський асфальтобетонний, фарфоровий заводи, Бережанський склозавод [16, с. 103–104]. У порівнянні з 1966 р. зростання валової продукції промисловості у 1970 р. відбулося у 1,5 рази, в основному за рахунок хімічної та машинообробної галузі [11, с. 16]. Водночас, темпи приросту у сільському господарстві були не такими вражаючими, зокрема, валова продукція зросла з 572,8 млн крб. у 1965 р. до 666,7 у 1970 р. [11, с. 29].

Важливою для економіки Тернопільської області була будівельна галузь, яка складала 7,4 % від усього промислового виробництва [16, с. 103]. У досліджуваний період помітним стало переважання будівельних комбінатів над традиційними підприємствами галузі. Окрім того, поряд із державним, розповсюдження набуває кооперативне житлове будівництво. У 1964 р. в обласному центрі об'єднано 170 пайовиків, для яких будувалося 4 житлових будинки, загальною вартістю 627 тис. крб. [3, арк. 1]. Проте, про якість зданих квадратних метрів говорити доволі важко, адже населення бажало отримати кращий продукт, вкладаючи у нього значні кошти, а на практиці отримувало багато побутових проблем: неякісно покладена паркетна дошка, протікали батареї, несправні крани на кухні та у ванній [3, арк. 4].

У контексті розвитку наукомістких галузей промисловості слід відзначити і діяльність заводу «Електроарматура», який, з часу введення у експлуатацію в 1957 р., значно змінився. Чисельність найменувань випущеної продукції зросла з 1 позиції – до 28, а кількість працівників з 700 – до 3000 осіб у 1967 р. [4, арк. 54]. Це підприємство було одним із передових у регіоні та стало прикладом комплексного використання виробничих ресурсів. Окрім того, на підприємстві в процесі нарощення виробничих потужностей не забували і про турботу про своїх працівників. Зокрема, згаданий завод одним з перших у області перейшов на 5-ти денний робочий тиждень 28 серпня 1966 р. [4, арк. 55], що позитивно відобразилося на атмосфері у трудовому колективі.

У 1965 р. розпочалося будівництво великого бавовняного комбінату в Тернополі [16, с. 104]. Подібна ситуація позитивно вплинула на динаміку міського населення, оскільки це спричинило притік робочої сили та переїзд у міста на постійне місце проживання. Чисельність населення області у 1965 р. становила 1142 тис. (міське – 238 тис., сільське – 904 тис.) [12, с. 51]. Попри позитивні зміни у чисельності зайнятого у промисловості населення, будівництво бавовняного комбінату, з сучасної точки зору, було нераціональним та базувалося виключно на пропагандистських ідеях. Для виробництва використовували бавовну, яку довозили із Середньої Азії, що було алогічним, оскільки природні можливості регіону дозволяли вирощувати тут льон, що було більш економічно доцільно.

Приріст виробництва Тернопільської області за період 1960–1970 рр. відбувся у 2,1 рази [5, арк. 4]. Подібне збільшення його обсягів сприяло удосконаленню структури промисловості, зокрема, дозволило збільшити вагу машинобудування і металообробки, оновити виробничий фонд харчової, будівельної та інших галузей промисловості. Так, для прикладу, тільки у 1965 р. харчова промисловість області збагатилася низкою нових підприємств. Завершено реконструкцію Чортківського хлібозаводу. Став до ладу консервний цех м'ясокомбінату у м. Підгайці. Нові ректифікаційні цехи були побудовані на Залозецькому, Марилівському та Качанівському спиртзаводах [15]. Водночас потрібно констатувати той факт, що, починаючи з 1956 р., коли економіка радянської України подвоїлася у порівнянні з 1940 р., розпочався повільний спад темпів зростання промисловості [9, с. 649]. Тернопільська обл., як і решта західноукраїнських областей, мали значно кращі позиції та демонстрували значні темпи економічного зростання. Їх причини слід вбачити у значному запасі трудових та сировинних ресурсів регіону, що погано використовувався у довоєнний період.

Індустріалізація області у 50–60-х рр. ХХ ст. вимагала, окрім трудових ресурсів, відповідної сировинної та енергетичної бази, на нарощування яких і зосереджено увагу керівництва країни. У ході індустріалізації робилися спроби подолати недоліки роботи державного, партійного та господарського апарату. Чисельний бюрократичний апарат чинив потужний спротив політиці реформування органів управління та стояв на захисті консервативної радянської системи управління. Для тогочасної системи управління реформи були практично неприйнятними, службовці не бажали втрачати владні повноваження та віддавати їх на місця. Здекларовані зміни, дуже рідко, у чистому вигляді впроваджувалися у життя та проходили довгий шлях у владних кабінетах.

Впровадження промислового виробництва відбувалося не логічними методами, які не врахували наявні на місцях сировинні ресурси, а були спрямовані на налагодження логістичних зв'язків з іншими територіями СРСР. З сучасної точки зору, доцільно констатувати важливість промислових змін у досліджуваний період, оскільки вони назавжди змінили економіку Тернопільщини, однак заклали проблеми, які проявилися у ХХІ ст.: зараз ми маємо розвалини

тогочасних промислових гігантів, які важко забезпечити сировиною, що призводить до зростання собівартості готового продукту.

Економічні перетворення досліджуваного періоду дозволили Тернопільщині перейти на індустріально-аграрний характер виробництва та забезпечити роботою значну частину населення. Місцева промисловість практично повністю на рівні робітників була укомплектована місцевим населенням і не потребувала робочих рук ззовні.

Список використаних джерел

1. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р-1. Оп. 3. Спр. 205. 11 арк. 2. Там само. Спр. 583. Арк. 4. 3. Там само. Спр. 1951. Арк. 1. 4. Там само. Ф. Р-3285. Оп. 1. Спр. 208. Арк. 54. 5. Там само. Ф. Р-2371. Оп. 3. Спр. 219. Арк. 3. 6. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. 370 с. 7. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. Київ: Наукова думка, 1988. 250 с. 8. Ковальчак Г. І. Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР // Український історичний журнал. 1970. Вип. 7. С. 31–40. 9. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів [пер. з англ.: Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук]. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с. 10. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. М. Аверченко. Тернопіль: Облвидав, 1957. 271 с. 11. Народне господарство Тернопільської області: статистичний збірник / за ред. М. М. Аверченко. Київ: Статистика, 1972. 224 с. 12. Народное хозяйство СССР в 1965 г. Статистический ежегодник. Москва: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1966. 911 с. 13. Повосенна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленка: У 2-х книгах, 3-х частинах. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч 3. 336 с. 14. Радянська Тернопільщина. 1939–1958. Документи й матеріали. Партийний архів Тернопільського обкому КП України. Тернопільський обласний Держархів / [Гол. ред. С. П. Нечай]. Львів: Каменяр, 1971. 431 с. 15. Тернопільщина в шістдесят п'ятому // Вільне життя. 2 березня 1965. С. 4. 16. Тесленко В. В. Розвиток промисловості Тернопільської області та зміни в її структурі // Економічна географія Міжвідомчий науковий збірник. Київ: В-во Київського у-ту, 1967. Вип. 2. С. 102–106.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. f. R-1. Op. 3. Spr. 205. Ark. 1. 2. Ibid. F. R-1. Op. 3. Spr. 583. Ark. 4. 3. Ibid. Spr. 1951. Ark. 1. 4. Ibid. F. R-3285. Op. 1. Spr. 208. Ark. 54. 5. Ibid. F. R-2371. Op. 3. Spr. 219. Ark. 3. 6. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR. Ternopil'ska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Ternopil region]. K.: Holovna redaktsiia URE AN URSR, 1973. 370 s. 7. Kovalchak H. I. Ekonomichnyi rozvytok zakhidnoukrainskykh zemel [Economic Development of West Ukrainian Land]. Kyiv: Naukova dumka, 1988. 250 s. 8. Kovalchak H. I. Rozvytok sotsialistychnoi promyslovosti v zakhidnykh oblastiakh URSR [Development of socialist industry in the western regions of the Ukrainian SSR] // Ukrainyskiy istorychnyi zhurnal. Kyiv, 1970. Vyp. 7. S. 31–40. 9. Mahochii P.-R. Ukraina: istoriia yii zemel ta narodiv [Ukraine: The History of Her Lands and Peoples] / [per. z anhll.: E. Hyidel, S. Hrachova, N. Kushko, O. Sydorochuk]. Uzhhorod: Vyd-vo V. Padiaka, 2012. 794 s. 10. Narodne gospodarstvo Ternopil'skoi oblasti: statystychnyi zbirnyk [National economy of Ternopil region: statistical collection] / za red. M. M. Averchenko. Ternopil: Oblvydav, 1957. 271 s. 11. Narodne gospodarstvo Ternopil'skoi oblasti: statystychnyi zbirnyk [National economy of Ternopil region: statistical collection] / za red. M. M. Averchenko. Kyiv: Statystyka, 1972. 224 s. 12. Narodnoe khoziaistvo SSSR v 1965 h. Statystycheskyi ezhegodnyk [National Economy of the USSR in 1965. Statistical yearbook]. Moskva: Hosstatyzdat TsSU SSSR, 1966. 911 s. 13. Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druga polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.): Kolektyvna monohrafiia [Postwar Ukraine: essays of social history (second half of 1940's – mid-1950's): Collective monograph] / Vidp. red. V. M. Danylenko: U 2-kh knykh, 3-kh chastynakh. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. Ch 3. 336 s. 14. Radianska Ternopil'shchyna. 1939–1958. Dokumenty y materialy. Partiiniy arkhiv Ternopil'skoho obkomu KP Ukrainy. Ternopil'skiy oblasnyi Derzharkhiv [Soviet Ternopil region. 1939–1958. Documents and materials. Party archive of the Ternopil Regional Committee of the CP of Ukraine. Ternopil Regional State Archives] / [Hol. red. S. P. Nechai]. Lviv: Kameniari, 1971. 431 s. 15. Ternopil'shchyna v shistdesiat piatomu [Ternopil region in the sixty-fifth year of the XX century] // Vilne zhyttia. 1965. 2 bereznia. S. 4. 16. Teslenko V. V. Rozvytok promyslovosti Ternopil'skoi oblasti ta zminy v yii strukturi [Development of the industry of Ternopil region and changes in its structure] // Ekonomichna heohtafiia Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk. Kyiv: V-vo Kyivskoho u-tu, 1967. Vyp. 2. S. 102–106.

Ivan Tymkiv

PECULIARITIES OF ECONOMICAL TRANSFORMATIONS IN TERNOPIL REGION IN 1950–1960S EXEMPLIFIED BY INDUSTRIAL SPHERE

The article analyzes the economic transformations and their influence on the population of Ternopil region in the 1950's and 1960's. The role of political and ideological factors on the causes and peculiarities of the formation of the industrial sphere of the region has been characterized. The main directions and industries of the Ternopil region in the investigated period are determined.

The methodological basis of the study are the principles of scientific knowledge: scientific, systematic, historical and pluralism. The article made using methods such as problem-chronological, comparative historical, systemic, structural, logical and analytical.

The features of ideological activity in the 1950's and 1960's and a system of total control over the ideological views of the inhabitants of the region were investigated. The features of social and everyday adaptation of workers from rural areas in cities and their attitude to the authorities are shown.

The economic processes that took place in Ternopil in the 1950's and 1960's were the result of the economic policy of the Soviet leadership. Construction of industrial enterprises in the cities of the region caused urban processes, the main source of which was the rural population of the region. The study leads to the conclusion that the main efforts in industry were aimed at building industrial giants. Their power was based on the old-fashioned raw material. The local raw material base was mainly used by small and medium enterprises. Economic growth and the emergence of new productions have led to an increase in the urban population, while the study suggests that such growth occurred at the expense of people from rural areas, as the latter left their homes in search of better living conditions.

Key words: Ternopil region, industry, industrialization, raw material base, labor resources, ideology.

УДК 930(477) «1953/1964»

Оксана Карасевич

ПЕРЕБУДОВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА 50–70-Х РР. ХХ СТ.

У статті проаналізовано основні аспекти історіографічного бачення часів перебудови проблем сільськогосподарського виробництва та життя українського селянства з урахуванням характерних особливостей історіописання означеної доби. Висвітлено також низку аспектів, пов'язаних із проблемами політичного матеріально-технічної бази сільського господарства та підвищення темпів науково-технічного прогресу в аграрному секторі економіки. Проведено порівняльний аналіз і пошук взаємозв'язків історіографії часів перебудови з окремими елементами «хрущовської відлиги». Окреслено низку чинників, що безпосередньо чи опосередковано вплинули на розвиток історіографічних досліджень в сфері історіописання життя українського села часів перебудови.

Ключові слова: перебудова, історіографія, українське село, науково-технічний прогрес, МТС.

Роки перебудови попри всю неоднозначність їх подальшої оцінки як науковцями, так і представниками доволі різних за своїми світоглядними устремліннями суспільно-політичних кіл, стали часом суттєвих змін в громадсько-політичному і соціально-економічному житті країни. Не стала виключенням й історична наука. Так, характерною рисою історико-аграрних досліджень стали дві нові тенденції історіографічної оцінки аграрних перетворень доби Микити Хрущова і, зокрема, ставлення до низки заходів в сфері матеріально-технічного і кадрового забезпечення українського села, спрямованих на підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва. Перша полягала у поверненні до визнання правильності курсу, взятого керівними колами країни у вересні 1953 р. щодо підтримки державою сільського господарства. Таке ставлення до цих рішень, які вочевидь позитивно вплинули на аграрну галузь та життя самого селянства України, мало й певну психологічну основу. Історики працювали в умовах проголошеного курсу на «перебудову» і мали орієнтуватися на загальну реформаторську риторіку, шукати «реформаторів» в історії комуністичної партії, яка продовжувала задавати тональність науковим дослідженням. Однак, особисто М. Хрущову майже не приділяється уваги у цих дослідженнях.

Другою тенденцією радянської історіографії «горбачовського» періоду, яка торкалась проблеми матеріальних і людських ресурсів в українському селі 1953–1964 рр. була надто різка критика заходів, які, й насправду, часто були половинчастими або ж несвоечасними. Серед таких – вказування на неможливість колгоспів ефективно скористатися технікою, викупленою у МТС (Г. Ольшевська), критика постійних укрупнень – розукрупнень та ліквідації так званих «неперспективних сіл» і т. п. (Ю. Курносів). Щоправда, нерідко різко критикуючи діяльність партії тих часів, згадуючи моменти суб'єктивізму у прийнятті рішень (вочевидь спрямовані і на замовчування постаті Хрущова), радянські дослідники часів «перебудови», можливо, й самі не помічали, як залишалися у фарватері наукової дискусії, заданої саме в період М. Хрущова.